

Dokumendiprogrammi "Maailma mälu" programmid Eestis

Suure osa maailma mälust moodustab dokumendipärandid, mis kaardistab inimühiskonna ja -mõistuse arenguloo ning saavutused.

Dokumentide puhul eristatakse selles sisalduvat teavet ja kandjat (infokandja), millele on teave salvestatud. Need kaks omadust määratlevad dokumendi kui terviku e. artefakti (artefact) omadused. Dokumendipärandid all mõistetakse: tekstipõhiseid (käsitraditsioonid, posterid, trükised jt.), mittetekstipõhiseid (maal, graafika, kaardid, noodid jt.), audiovisuaalseid (fotod, filmid, magnetkandjad jt. analoog- või digitaalformaadis) ja virtuaalseid (serverid, kõvakettad, jt.) dokumente.

Oluline osa maailma mälu dokumendipärandid asub maailma erinevates muuseumides, arhiivides ja raamatukogudes.

Säilitatavate analoogteavikute hulk Eesti muuseumides, arhiivides ja raamatukogudes kokku ulatub ligi 25 miljonini. Säilitatava digitaalse info hulk ei ole veel küll esialgu märkimisväärne, kuid kasvab jõudsalt. Tingituna digitaalse kultuuripärandi kogumise, kirjeldamise ja säilitamise regulatsioonide puudumisest puudub täna ülevaade ja statistika selle kultuuripärandi vormi kohta.

Eestis haldavad neid varasid riikliku püsiasilituskohustusega 4 teadusraamatukogu, 3 arhiivi ja üle 200 muuseumi koos oma filiaalidega.

Märkimisväärne osa Eesti dokumendipärandid asub väljaspool neid mäluasutusi (religioossed- ja teadusasutused ning rühmitused, eravaldajad jne.).

Riigi ja rahva jaoks moodustavad need hindamatud varad kõik kokku ühtse dokumendipärandi, sõltumata selle asukohast ja valdajast.

Oma kultuuriloos on eestimaalased läbi aegade erilisel tähtsaks pidanud raamatut ja teisi tekstipõhiseid dokumente. Kui rahvuse ja riigi kujunemise rasketel, otsustavatel hetkedel on inimesed ikka ja jälle dokumendipärandist tuge ja kinnitust saanud, siis uue aastatuhande hakul on dokumendipärandi säilitamise tähtsustamisel kultuuripoliitiliselt veel palju ära teha.

Kas oleks Eesti taasiseseisvumine riigina olnudki võimalik ilma dokumendipärandita, mis ime läbi oli säilinud?

Tänases Eestis takistavad dokumendipärandi kui terviku säilitamist mitmed asjaolud, millest mõnda mainitagu.

Mäluasutustel on erinev riiklik alluvus, sellest tulenevalt erinevad juhtimise ja finantseerimise skeemid ning säilitamise regulatsioonid. Nii näiteks enamikku teadusraamatukogusid koordineerib haridusministeerium, muuseumi kultuuriministeerium, arhiivi riigikantselei.

Puudub riiklik kultuuriväärtuste säilitamise strateegia ja sellest tulenevalt puudub katusorganisatsioon, et korraldada koostööd muuseumide, arhiivide ja raamatukogude vahel. Selle tulemusel on säilitusalane töö institutsioonide-keskne: iga kultuurivaldkonda esindav asutus ajab oma asja; vähesed ressursid pigem teravdavad mäluasutustevahelisi suhteid, kui soodustavad üksteisemõistmist ja koostööd.

Seni on enamikel juhtudel mäluasutustevahelist koostööd ja dokumendipärandi säilitamist toetavad tööd olnud vaid projektipõhised. Rahaliselt on neid ükskuid projekte toetanud rahvusvahelised organisatsioonid või välisriigid ja seda kahjuks ilma siseriikliku sihtfinantseerimiseta.

Kultuuriväärtuste kasutamine on väga intensiivne ega ole enamikel juhtudel säilitamisalase tegevusega tasakaalustatud. Kultuuripärandit kui tervikut ei hoita järjepidevalt. Seda eriti selle pärandiosa puhul, millel täna ei ole silmanähtavalt päevakajalist ja poliitilist tähtsust. Erilist tähelepanu vajava, hävimisohus oleva kultuuripärandi kohta puudub ülevaade. Säilitamisalane töö pole riiklikult prestiižne ja on tugevalt alafinantseeritud (ametikohtade nappus, madalad palgad, säilitamisele kulutatakse keskmiselt alla 2% mäluasutuste eelarvest). Puudub riiklik tellimus teadusasutustele tegelemaks dokumendipärandi säilitamise arenguga.

Dokumendipärandi säilimine sõltub paljudest asjaoludest. Lisaks ülalkirjeldatud kultuuripoliitilisele arengupeatusele Eestis tingib pärandi hävimist elu ise looduslikel põhjustel ja maailma majanduspoliitilise arengu tõttu. Igal aastal hävib maailmas hulgaliselt raamatuid ja dokumente loomuliku vananemise tõttu: paber muutub aastatega happeliseks, happeline paber pudeneb tolmuks, fotokujutised tuhmuvad, trüki- ja kirjatekstitid kaotavad loetavuse, köitenahk ja pärgament lagunevad tükkideks liigse valguse, sooja ja niiskuse toimele. Ilma digitaalse säilitamise keskkonnata kaob igal aastal jäljetult ligi kolmandik digitaalsest kultuuripärandist.

Lisaks sellele on dokumendipärandit läbi ae-

Vanim säilinud tallinnakeelne aabits.

Unikum.

AEHIK ... / [Bengt Gottfried Forselius].

– Riga: Gedruckt bey Johann Georg Wilcken, Königl. Buchdrucker. 1694. RB 1525-1850, nr. 69.

Leid. Lundi ÜR (fotok. KM ja TPÜ AR, kserok. RR ja TÜ).

gade hävitanud loodusõnnetused: üleujutused, tulekahjud, orkaanid, maavärinad jms.

Kui mitte arvestada kümnetesse miljoni-tesse ulatuvaid raamatuhävinguid Esimeses ja Teises maailmasõjas, peetakse maailmas 20. sajandi suurimaks õnnetuseks St. Peterburgis Teaduste Akadeemia Raamatukogus 1988. a. toimunud tulekahju, kus kahjustus mõne tunniga 3,6 miljonit raamatut ning 400 000 ajalehte ja teadusajakirja.

20. sajandi suurimad raamatuvarade kaotused on juhtunud sõdades, poliitilistel motiividel või hoopis riiklikust ja inimlikust hoolimatusest.

Trükkal ja bibliograaf William Blades on juba oma 1880. a. ilmunud raamatus “Raamatu vaenlased” (“The Enemies of the Books”) toonud ära raamatute põhiliste vaenlastena vee, tule, saastavad gaasid, soojuse, tolmu, hoolimatuse ja raamatukõitjad.

Viimase sajandi ülisuured raamatute, käsikirjade ja dokumentide kollektsioonide kaotused andsid Ühinenud Rahvaste Hariduse, Teaduse ja Kultuuri Organisatsioonile (UNESCO) piisava aluse käivitada 1992. a. ulatusliku “Maailma mälu” (MM) programmi (“Memory of the World Programme, MoW”), et ühiskonnale teadvustada, tähtsustada ja aidata kaitsta maailma kultuuripärandit, vt. www.unesco.org/webworld/mdm

1995. a. avaldatud UNESCO MoW programmi seisukohtade moraalne ja eetiline tugi on olnud hindamatuks abiks rahvuslikul tasemel tehtava säilitusalase tegevuse väljaarendamisel Eestis.

UNESCO initsiatiivil ja Hans van der Hoeveni töö tulemusena on 1996. a. koostatud 20. sajandil hävinud raamatute ja dokumentide

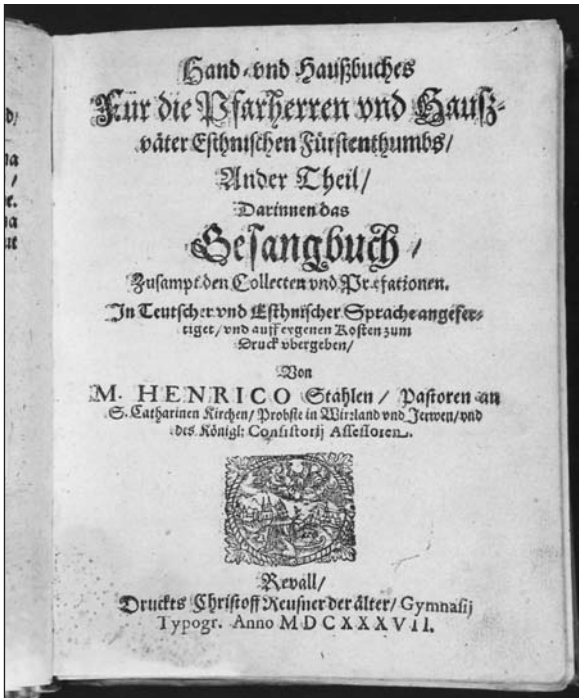
nimekiri, kus on registreeritud 102 erinevatel põhjustel hävinud raamatukogu ja dokumentide kollektsiooni.

1997. a. loodi “Maailma mälu” programmi raames ka “Maailma mälu” nimistu, kuhu liikmesriigid saavad esitada oma ülemaailmse väärtusega dokumentaalset pärandit. Hetkel kuulub sellesse nimekirja 68 teavikut 33 riigist.

“Maailma mälu” programm aitab luua ühiste põhimõtete järgi töötavat koostöövõrgustikku. Rahvusvahelise organisatsioonina toimib see UNESCO regionaalsete ja rahvuslike komiteede kaudu. Komiteede töö vorm sõltub liikmesriikide võimalustest ja traditsioonidest. Töö sisulise külje aluseks on “Maailma mälu” programm ja eesmärgiks “Maailma mälu” programmi tutvustamine (sh. riiklike struktuuride, ekspertorganisatsioonide ning avalikkuse teavitamine); nii rahvusliku kui ka rahvusvahelise koostöövõrgustiku arendamine; erinevate projektide algatamine ja koordineerimine dokumentaalse pärandi vallas ning kandidaatide valimine ja esitamine rahvusvahelisse “Maailma mälu” nimistusse.

Dokumendipärandi “Maailma mälu” programmi põhimõtete kandjaks ja teadvustajaks Eestis on seni olnud alates 1999. a. kultuuriministeeriumi juures nõuandva ühendusena töötav kultuuriväärtuste säilitamise nõukogu <http://www.kul.ee/index.php?path=444>. Nõukogu peamiseks ülesandeks on olnud muuseumide, arhiivide ja raamatukogude vahelise säilitamise alase koostöö vajaduse selgitamine ja edendamine ühiskonnas ning selleks sobivate koostöövormide leidmine.

Eesti on osalenud “Maailma mälu” programmi töös järgmiselt. Aastatel 1998–2000 toetas UNESCO “Maailma mälu” program-

Heinrich Stahl "Hand- und Haußbuches Für die Pfarherren und Haußväter Esthnischen Fürstenthumbs" (1632–1638).

Raamatu teine osa (1637) on esimene eestikeelne kirikulauraamat ja esimene Eestis trükitud eestikeelne raamat.

RB 1525-1850, nr. 14.

Leid. KM: ÖES 1(1), def. tl.; ÖES 1(2); ÖES 1(3), def.; ÖES 1(4), def.; J. R. 2513. # TPÜ AR: F 1082. # TÜ: RA-23265. # TLA: Inv. nr. 4478, def. # Stockholmi KR: F 1700/541. # Helsingi ÜR: Est. Ah 792.1.12. # Kopenhaageni KR: Th. bis 39700 4/4, def. # Uppsala ÜR: Teol. Liturg. Rit. Tyska (79:12).

mile tuginenud projekti THULE, mis uuris kultuuriväärtuste seisundit Eesti suuremates raamatukogudes. Projekti tulemusena valmis 2000. aastal andmebaas ja aruanne eestikeelse trükise seisundist ning alustati raamatuarvade säilitamisega seotud sihtuuringuid. Projekti tulemusena määratleti rahvustrükise kahjustusliigid ja nende ulatus. Ligi kolmandik rahvustrükisest on tugevalt kahjustatud ja ligi 85% trükisest on tugevalt vananenud happelisel paberkandjal. Aastal 2003 toetab UNESCO kultuuriväärtuste säilitamise nõukogu tööd ja projekti THULE järgmist etappi: rahvustrükise "Punase raamatu" koostamist. Rahvustrükise "Punane raamat" on kindlate kriteeriumite järgi koostatud nimekiri kõrge kultuuriväärtuse ja suurima säilivusriiskiga rahvustrükisest, millele tuleb lähiaastatel pöörata enim tähelepanu säilitustegevuse korraldamisel raamatukogudes.

"Maailma mälu" programmistele põhimõtetele vastab ka 2003. a. valminud kultuuripärandi digitaalse säilitamise rahvusliku strateegia eelnõu aastateks 2004–2008, mis valmis kultuuriministeriumi juures kultuuriväärtuste säilitamise nõukogu initsiatiivil loodud kultuuripärandi digitaalse säilitamise töögrupi töö tulemusena. Töögrupis osalevad muuseumide, arhiivide, raamatukogude, teaduskogude, meedia ja valitsusasutuste esindajad.

Kõigis nendes programmides lähtutakse seisukohast, et iga rahvuslik kultuuripärand moodustab osa maailma mälust, see on oluline ja vajab säilitamist, et olla kasutatav ilma lugejat diskrimineerivate kitsendusteta.

Kõige suurem muutus, mida MM-programmid on toonud oma toimumisega kultuurivarade säilitamise valdkonda, on arusaamine, et säilitamine ei ole üksnes erialaspetsialistidele toetuv varade kogumine, hoid ja konserveerimine (restaureerimine) üksikutes mäluasutustes, vaid hoopis laiem ühiskonna arengut toetav tegevuste kogum, mille tulem väljendub hariduse kvaliteedis ja sotsiaalses turvalisuses. Kulutused pärandi säilitamiseks on ülimalt kasumlikud riigi ja rahva püsimiseks tehtavas töös. Kultuuripärandi säilitamine on rahvusriigi püsimise alus. Säilitamine, eesti kultuuriruumi lahutamatu ja enesestmõistetava osana, parandaks meie kõigi haritust, teineteisemõistmist ja hoolivust, luues seeläbi tsivilisatsioonile tulevikku.

Mari Siiner

Kultuuriväärtuste säilitamise nõukogu